

LBRIS

We know
books

IOAN SCOTUS ERIUGENA

Concepția uniunii dintre
Dumnezeu, om și cosmos

Ernesto Sergio Mainoldi

LITERA

București

CUPRINS

Viața și operele	11
O biografie enigmatică: de la istorie la legendă	11
<i>Călugări, pelerini, literați și sfinți: cum au salvat irlandezii civilizația</i>	14
Din Irlanda în Franța: magistrul palatin	19
<i>Renașterea carolingiană și Carol cel Pleșuv</i>	20
Eriugena controversatul: doctrina predestinării și alte dezbateri	24
<i>Artele liberale</i>	25
O punte între greci și latini: elenistul și traducătorul	29
Ambiția unei sinteze universale: <i>Periphyseon</i>	35
<i>Un text controversat: însemnările eriugeniene și corecturile unui misterios asistent</i>	39
Comentatorul Evangheliei după Ioan	41
<i>Sensurile Scripturii: pana de păun</i>	44
Poetul de curte	44
Un „ministru al culturii“ pentru nepotul lui Carol cel Mare	48

Credință și rațiune: metoda eriugiană	51
Cumpăna dintre filosofie și religie	51
Importanța artelor liberale	54
Dialectica drept cale de înțelegere a structurii realității	57
Teologia afirmativă, teologia negativă și teologia mistică	60
Discipolul Înțelepciunii: dubla teorie	62
Controversa despre predestinare	67
Miza dezbaterii despre predestinare: problematika răului	67
Libertate contra necesitate	69
Dezbaterea despre predestinare pe vremea domniei lui Carol cel Pleșuv	70
<i>Augustin, călăuzitor al Evului Mediu</i>	72
Intervenția lui Ioan Scotus și continuarea disputei	74
Liberul-arbitru	76
Teoria limbajului explică natura răului și a păcatului	79
Îndreptări aduse interpretărilor lui Augustin	80
Dreptatea divină și natura pedepsei	82
Argumentul cosmologic: rânduiala creației și pedepsirea păcătoșilor	83
Natura și împărțirea ei: <i>Periphyseon</i>	87
Împărțirea bipartită și împărțirea cvadripartită	87
Cele cinci modalități ale împărțirii de căpetenie	90
<i>Un titlu eronat</i>	92
Prima natură: Dumnezeu creator	93
A doua natură: cauzele primordiale	98

<i>Controversa despre Filioque</i>	102
A treia natură: lumea simțurilor	109
<i>Hexameronul eriugenian</i>	110
Omul și istoria	113
A patra natură: Dumnezeu necreator	118
Întoarcerea finală a tuturor lucrurilor întru Dumnezeu și dubla întoarcere a omului	120
<i>Eriugena neoplatonic? Analiza unei categorisiri forțate</i>	123
Norocul (și nenorocul) lui Ioan Scotus	125
<i>Opere principale</i>	133
<i>Cronologie</i>	135
<i>Indice de autori și termeni</i>	139

Viața și operele

O biografie enigmatică: de la istorie la legendă

Deseori, viețile autorilor medievali sunt neclare chiar și în ceea ce privește detaliile biografice generale. În mod cert, atitudinea omului medieval în ce privește datele istorice nu se bucură de aceeași precizie pe care o considerăm astăzi atât de importantă. Acest lucru nu este întâmplător, ci provine din mentalitatea răspândită în Evul Mediu: principalul scop al existenței era cercetarea vieții eterne, motiv pentru care faptele, chiar remarcabile, ale vieții pământești, trecătoare, nu se numărau printre principalele preocupări ale celor care se ocupau de transmiterea culturii.

Pe lângă suverani, a căror viață se identifica, încă de la început, cu cea a națiunii pe care erau destinați s-o conducă, nimănui altcuiva nu era nevoie să-i fie consemnată precis data de naștere. În cazul oamenilor Bisericii sau al literaților, operele lor trebuiau, eventual, să ofere aceste date și să stârnească interes în legătură cu viața lor. În cazul sfinților, lipsurile din biografia lor

erau completate prin narațiuni hagiografice, a căror misiune era să dezvăluie faptele miraculoase și trăsăturile ieșite din comun care să le ateste sfințenia.

Cazul lui Ioan Scotus Eriugena se potrivește la perfecție în acest cadru; ba, mai mult, contribuie la el. Deși autorul nostru a fost cel mai mare gânditor occidental din întregul Ev Mediu Timpuriu, cel mai important în perioada dintre Sfântul Augustin și Anselm de Canterbury, despre viața lui știm foarte puține. Știm că era irlandez pe baza mărturiilor contemporanilor săi și fiindcă numele lui atestă acest lucru: în Evul Mediu, irlandezii erau numiți scoți. Porecla „Eriugena” și-a adăugat-o chiar el, aceasta apărând pe unele manuscrise ale operelor sale: este compusă dintr-un toponim scoțian al țării sale natale, *Eriu-* (Irlanda) și din sufixul grec *-gena* (*născut*); așadar, „născut în Irlanda”. Știm că activitatea lui de scriitor s-a desfășurat în Franța în timpul domniei lui Carol cel Pleșuv (fiul lui Ludovic cel Pios și nepotul lui Carol cel Mare), adică între 840 și 877, când suveranul a murit.

Prima (și singura) dată folosită pentru reconstituirea vieții lui Ioan Scotus este anul 851, când a intervenit într-o dezbatere despre predestinare. Din moment ce această intervenție a fost cerută de niște importanți episcopi din Regatul Franc și de însuși regele Carol cel Pleșuv, putem deduce că, în acea epocă, Eriugena deja devenise important și cunoscut în mediul cultural al Franței Occidentale. Pe baza acestor date și a altor mărturii literare care dovedesc activitatea și prezența lui Ioan Scotus în școlile din Regatul Franc, s-a emis ipoteza că data lui de naștere ar fi în jurul anului 810, iar venirea în Franța s-ar fi produs pe la 835-840.

Diferite poeme scrise de Ioan Scotus cu ocazia unor evenimente importante din regatul lui Carol dau de înțeles că filosoful nostru s-a aflat mereu în apropierea suveranului, jucând rolul de sfetnic în chestiuni care necesitau competența unui teolog.

Nu întâmplător, viitorul împărat i-a încredințat lui Eriugena traducerea din greacă în latină a unor importante opere scrise de doi Sfinți Părinți vorbitori de limbă greacă, anume cele atribuite lui Pseudo-Dionisie Areopagitul și *Ambigua* de Maxim Mărturisitorul.

Așadar, nu e de mirare că după moartea lui Carol cel Pleșuv nu mai avem izvoare istorice despre activitatea lui Ioan Scotus și despre prezența sa în Franția. Protecția pe care Carol i-o garantase filosofului și poetului trebuie să se fi redus odată cu moartea suveranului.

Dacă nu cumva Eriugena a murit cu puțin înainte sau la puțină vreme după Carol, este posibil ca în Franția să nu mai fi găsit climatul potrivit pentru a-și desfășura studiile și munca intelectuală. Pe lângă asta, originalitatea irlandezului și îndrăzneala unora dintre tezele sale, mai degrabă inedite pentru contemporanii lui, îl făcuseră ținta multor critici, mai ales în ceea ce privește dezbaterea despre predestinare.

Nu știm dacă a ocupat un post ecleziastic, deși probabil că era călugăr, iar faptul că ne-a rămas o omilie de-a lui, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, ar putea însemna că la un moment dat din viața sa a fost hirotonit. În orice caz, așa cum deseori se întâmplă în cultura medievală, acolo unde istoria nu mai oferă date, intervine hagiografia. Astfel, biografia lui Ioan Scotus este completată în opera unui istoric și hagiograf din secolul al XII-lea, călugărul benedictin William, care a trăit în abația de la Malmesbury, din sudul Angliei (Wessex).

Amănuntele pe care William le consemnează despre Eriugena nu sunt verificabile și probabil că nici nu sunt de încredere, din moment ce călugărul confundă persoane cu același nume și urmează modele literare clasice, însă au jucat un rol important pentru modul în care a fost ținut minte filosoful irlandez.

Călugări, pelerini, literați și sfinți: cum au salvat irlandezii civilizația

Cândva exista Imperiul Roman. În Răsărit, acesta a rezistat până la cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453, însă în Apus, barbaria deja reușise să erodeze Roma cu un mileniu mai înainte: lent, treptat, până când Odoacru, regele herulilor, l-a detronat în 476 pe ultimul împărat, Romulus Augustus, care a trimis însemnele imperiale la Constantinopol, noua Romă.

Până la încoronarea lui Carol cel Mare ca împărat în anul 800, această epocă a fost numită epoca romano-barbară, deoarece a avut loc venirea la putere a popoarelor care au pătruns în spațiul roman occidental și au întemeiat regate bazate pe obiceiuri și legi diferite de cele romane. A fost o perioadă a decadenței, mai ales pentru cultura care fusese mândria Romei antice. Dacă e adevărat că popoarele barbare s-au convertit treptat la creștinism, un mic popor de proveniență celtică, aflat la marginea lumii, în insula Irlanda, a dat dovadă

Un vitraliu din catedrala Canterbury înfățișând pelerini

de o convertire mult mai profundă și spontană decât popoarele germanice, o convertire ce datează din perioada activității de predicator a Sfântului Patriciu (†461), dar care se bucura de legături legendare cu Egiptul creștin încă de pe vremea apostolică.

Odată cu Sfântul Patriciu nu doar că a fost abandonat păgânismul, ci și societatea a suferit o

transformare profundă: abandonarea sclaviei și a cultului sacrifici-
al. La fel cum se întâmplase și cu creștinarea culturii clasice în epo-
ca târzie antică, Sfântul Patriciu a înlesnit creștinarea culturii celtice,
ale cărei trăsături specifice pot fi rezumate printr-un misticism na-
turalist și un eroism ascetic, caracterizat de o puternică accentuare
a practicii penitenței. Este vorba despre prima creștinare de factură
non-romană din Occident.

Monahismul a cunoscut repede o extraordinară înflorire în Ir-
landa, iar mănăstirile au devenit nu doar locuri unde se practica un
ascetism aspru, ci și importante centre de copiere a textelor pentru
învățtură. Din Irlanda, mulți călugări au plecat ca misionari în Eu-
ropa continentală, unde au întemeiat comunități destinate să devină
centre de evanghelizare și de re-aculturație a Occidentului prădat și
umilit de invaziile barbarilor. Spre sfârșitul secolului al VI-lea, Sfân-
tul Columba a adus creștinismul în Scoția, iar Sfântul Columban și
Sfântul Gallus au ajuns până la Alpi în secolul al VII-lea.

Și în Franca carolingiană existau diferite comunități irlandeze, a
căror prezență era veșnic însoțită de activitățile de învățtură și de
transmitere a culturii. Așadar, figura lui Ioan Scotus, venit din insula
verde Éire și ajuns în Franța ca pelerin al cunoașterii, nu mai pare
neasteptată, făcând parte, de fapt, din glorioasa istorie a irlandezilor
și a contribuției lor continue la cultura din Evul Mediu Timpuriu.

William relatează anecdote amuzante, care sunt menite să
transmită o imagine jovială a autorului nostru, caracterizat prin
ironie și prin limba sa ascuțită. Potrivit lui William, Eriugena
stătea deseori la masă cu suveranul, care avea un mare respect
pentru el și care îi admira profunzimea cunoștințelor, într-atât
încât îl prezenta drept maestrul său și nu-l contrazicea niciodată.
Într-o bună zi, Ioan Scotus lua masa cu Carol, alături de doi din-
tre învățăceii săi. A fost adusă o porție de pește, iar filosoful a luat

doi pești întregi, lăsându-le învățăceilor săi unul singur și mic. Carol i-a atras atenția în privința acestei nedreptăți, moment în care Eriugena i-a răspuns că era o împărțire corectă, deoarece de o parte se afla unul mic (el însuși) și doi mari (peștii), iar de cealaltă parte, unul mic (peștele) și doi mari (învățăceii).

Altă dată, tot în timpul unui prânz, Ioan Scotus se afla la celălalt capăt al mesei față de suveran, care, stârnit de niște curteni, l-a întrebat ce desparte un scot (adică un irlandez) de un nebun, făcând un joc de cuvinte între cuvintele latinești *Scottus* și *sottus*. Răspunsul lui Eriugena a fost „doar masa“, care se afla între el și suveran.

Și totuși, ceva adevăr trebuie să existe în portretul amuzant al lui Ioan Scotus care ne-a ajuns pe această cale anecdotică, deși nu avem cum să ne dăm seama cât de mult. Avem chiar și câteva poeme pe teme ușoare, aparținând în mod cert lui Eriugena, unde filosoful ne vorbește în persoană pe un ton lejer, de atmosferă convivială și glumeață, precum în aceste două distihuri dedicate vinului:

Departa-i Bacchus de-ale irlandezilor uscate de arșiță gâturi
și doar apa putredă burdihanele ne umple. (Poemul 19)

Acum, fără ca de cei virtuoși să fii văzut, invocat fi-vei cu numele
dintâi, așa încât ale tale daruri să preia puterea, o, Bacchus, vino.
(Apendice 3)

Sau poemul despre vatra de la mănăstirea Saint-Médard de Soissons:

Aci stau doi vorbăreți, dincolo-i doar un colț arzător:
Nu destul alungă vatra a frigului asprime-ntunecată.

Carloman, unde stai tu, numai bun focu-i:
Însă noi, degerați, arși suntem de nedreapta iarnă.
Abate Wulfad, să ardă căminul nostru,
tot el, plin de lemne, ne-aduce bine-venita alinare.

Și relația de încredere și stimă care-i unea pe nepotul lui Carol cel Mare și pe marele gânditor irlandez este fără îndoială confirmată prin faptul că și-a dedicat operele și poemele prietenului și ocrotitorului său regal, care nu a neglijat să-i ofere importante sarcini de natură culturală, implicându-l în proiecte cărora le atribuia cu siguranță o considerabilă importanță politică, de la disputa despre predestinare până la traducerea Sfinților Părinți greci.

Însă relatarea lui William nu se limitează doar la anecdote din timpul mesei, ci propune o surprinzătoare reconstituire a vieții lui Ioan Scotus după șederea în Franția până la moartea sa. Potrivit călugărului englez, Eriugena, dezgustat de bănuielile care planau asupra operei sale, a plecat din Franția pentru a se muta în Anglia, unde a fost primit la curtea regelui Alfred cel Mare. Din 871, Alfred cărmuia regatul anglo-saxon Wessex și oferise o atenție deosebită culturii și literaturii, acționând nu doar ca un Mecena, ci traducând el însuși din latină în limba sa maternă (engleza veche) importante opere filosofice, cum ar fi *Consolarea filosofiei* de Boethius și *Solilocvii* de Sfântul Augustin.

Astfel, în acest context, irlandezul s-ar fi regăsit într-un mediu propice activității sale, doar că despre acest „sfârșit englezesc” al vieții sale nu avem nicio dovadă în afară de câteva referințe la teme eriugeniene chiar în scrierile lui Alfred, însă care ar putea fi totodată preluate dintr-o sursă indirectă.

William ne vorbește și despre cum ar fi murit filosoful irlandez: ucis de propriii învățăcei, care l-au înjunghiat cu niște *stilus*-uri de fier, adică ustensilele care se foloseau pe vremea aceea pentru scris. Un sfârșit marcat de cea mai amară ironie pentru omul care și-a dedicat viața învățăturii și literaturii.

Biografia propusă de benedictinul de la Malmesbury pare să fie o construcție literară bazată pe diverse surse, însă a cărei temelie rămân amănuntele istorice pe care William le-a aflat despre adevărata carieră a lui Eriugena în Franția și despre dificultățile cu care s-a confruntat opera sa din cauza originalității viziunii. Din *Viața regelui Alfred*, aparținând călugărului galez Asser, William a preluat relatarea felului în care regele anglo-saxon recrutate oameni de cultură pentru a crea la curte un cenaclu literar și științific. Alfred a trimis soli dincolo de mare și a adus din Galia niște dascăli renumiți, printre care și un oarecare Ioan, călugăr și preot, cunoscător al disciplinelor literare și al mai multor arte.

Mai departe, Asser consemnează că regele a ordonat construirea a două mănăstiri, numindu-l abate al uneia dintre acestea, Athelney, pe călugărul și preotul numit Ioan, de origine saxon. Abatele Ioan a fost ucis într-o noapte de doi asasini care fuseseră plătiți de doi clerici de la mănăstire. Ascunși în biserica abației, cei doi l-au așteptat pe abate, iar când acesta a îngenucheat în fața altarului, l-au atacat cu săbiile.

Lui William nu i-a fost greu să transforme relatarea lui Asser în biografia legendară a lui Ioan Scotus, identificându-l cu două persoane diferite (dascălul Ioan, venit din Galia, și abatele Ioan, căzut victimă complotului urzit de confracții săi) și înlocuind mănăstirea Athelney cu cea de la Malmesbury. Cât despre cei care au ordonat asasinatul și motivele din spatele acestuia, William a creat ceva în stilul unui scriitor pe a cărui moștenire didactică și literară voia să pună accentul. Inspirându-se dintr-o sursă clasică,

tratatul *Despre clemență* al lui Seneca, unde era consemnată o crimă comisă cu niște *stilus*-uri de fier, călugărul a inventat scena discipolilor care își ucideau dascălul în același fel.

În acest punct, invenția legendară a carierei de dincolo de mare nu putea decât să se transforme în hagiografie, ceva ce William a știut să facă prin contopirea ingenioasă a invenției sale literare cu amintirile unui oarecare călugăr de-al locului, pe nume Ioan Sofistul, altminteri necunoscut. Acesta a trăit la abația de la Malmesbury, unde este amintit, printr-o inscripție lapidară plasată lângă altarul bisericii abației, drept un om de o admirabilă ingeniozitate, care a murit ca martir.

Biografia lui Ioan Scotus își găsea astfel un epilog demn de măreția sa filosofică. Hagiografia inventată de William, ale cărui intenții erau pur și simplu de a înnobila trecutul propriei mănăstiri prin adăugarea acestui ilustru personaj la istoria sa, a prins rădăcini atât de adânci, încât a fost preluată de istorici și erudiți chiar și după Evul Mediu, tot îmbogățindu-se cu alte legende deosebite, cum ar fi o călătorie făcută de Eriugena în Răsărit și fondarea Universității de la Paris. Pe baza acestei confuzii între el și martirii angli, Ioan Scotus a fost într-un final adăugat cu titlul de sfânt într-un martirologiu roman, fiind prăznuit pe data de 10 noiembrie.

Din Irlanda în Franța: magistrul palatin

Deși biografia lui Ioan Scotus este lacunară, profilul său intelectual și activitatea de scriitor sunt foarte bine documentate prin operele pe care ni le-a lăsat. Motivele plecării lui Ioan Scotus din Irlanda în Franța nu ne sunt cunoscute: s-a emis ipoteza că, la fel ca alți irlandezi, părăsise țara tulburată de invaziile vikingilor,

Renașterea carolingiană și Carol cel Pleșuv

Victoria lui Carol Martel împotriva arabilor la Poitiers în 732 a dat naștere unui nou scenariu geopolitic pentru creștinism, care nu mai gravita către bazinul mediteraneean, unde se confruntau cele două capitale, Roma și Constantinopol, concentrându-se în schimb spre continent, în contextul franco-germanic.

Cea care a călăuzit acest proces epocal a fost dinastia carolingiană, a cărei căpetenie a fost chiar Carol Martel. Nepotul său, Carol cel Mare, a domnit timp de patruzeci și șase de ani: încoronat la Roma de Papa Leon al

Carol cel Mare și Alcuin, pictură de Jean-Victor Schnetz (1830), Luvru, Paris

III-lea în noaptea de Crăciun a anului 800, a devenit astfel cărmuitorul noului Sfânt Imperiu Roman, care se baza pe străvechea istorie a Romei, dar care se prezenta mai ales drept o instituție dorită de Providență, fiind un imperiu creștin.

Pentru a se ridica la înălțimea unor astfel de premise, Carol cel Mare a simțit nevoia să promoveze cultura, aducându-i pe intelectuali vremii la curtea sa de la Aquisgrana și promovând pe întregul teritoriu franc renașterea învățaturii și a literaturii. Cel care a coordonat